

МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ТОМ • 1

ЗАГАЛЬНА МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

За редакцією професора, доктора медичних наук Г. Я. Пилягіної

NK
PUBLISHERS

Вінниця
НОВА КНИГА
2020

УДК 159.97:616.89(075.8)

М42

*Рекомендовано вченою радою НМАПО імені П. Л. Шупика
як підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів
(протокол № 5 від 10.06.2020 р.)*

Колектив авторів:

Г. Я. Пилягіна, О. О. Хаустова, О. С. Чабан, К. В. Аймедов, Ю. О. Асєєва, О. П. Венгер, Н. О. Дзеружинська, О. В. Зубатюк, В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омельянович, О. Г. Сиропятов, С. А. Чумак.

Рецензенти:

Напреско Олександр Костянтинович, доктор медичних наук, професор, Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, завідувач кафедри психіатрії та наркології.
Гриневиц Євгенія Геннадійовна, доктор медичних наук, професор, Національна медична академія імені П. Л. Шупика, професор кафедри загальної, дитячої та судової психіатрії і наркології.

М42 **Медична психологія** : в 2-х т. Т. 1. Загальна медична психологія / [Г. Я. Пилягіна, О. О. Хаустова, О. С. Чабан та ін.] ; за ред. Г. Я. Пилягіної. – Вінниця : Нова Книга, 2020. – 288 с.

ISBN 978-966-382-850-3

Підручник “Медична психологія” складається з двох томів. У 1-му томі підручника висвітлені основні розділи загальної медичної психології. В ньому представлені розділи, які присвячені основним питанням щодо предмету та завдання медичної психології, короткого історичного нарису її розвитку, психічної діяльності та психічним процесам, нейропсихології, психології особистості й поведінки, віковій психології, видам і методам дослідження та медико-психологічної допомоги.

Даний підручник відповідає навчальним планам та програмам з медичної психології додипломного та післядипломного рівнів освіти та надає можливість набути знання впродовж навчання за цією спеціальністю.

Призначений для студентів медичних вищих навчальних закладів, інтернатури, магістратури та спеціалізації з медичної психології, а також для безперервного професійного навчання в межах післядипломної освіти.

УДК 159.97:616.89(075.8)

ISBN 978-966-382-850-3

© Колектив авторів, 2020

© Нова Книга, 2020

Зміст

Колектив авторів	6
Передмова	7
1. Медична психологія, її предмет та завдання. Організація медико-психологічної допомоги населенню	8
1.1. Предмет та завдання загальної та медичної психології. Роль психології у професійній діяльності медика (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	8
1.2. Основи організації медико-психологічної допомоги та сучасний стан медико-психологічної служби в Україні (Г. Я. Пилягіна)	10
2. Короткий історичний нарис розвитку медичної психології (О. С. Чабан, О. О. Хаустова, Г. Я. Пилягіна)	17
3. Психічна діяльність та психічні процеси	24
3.1. Загальна характеристика психічної діяльності (Г. Я. Пилягіна)	24
3.1.1. <i>Поняття психіки, її функцій, психічної діяльності та її явищ</i>	24
3.1.2. <i>Процес психічної діяльності. Вищі психічні функції</i>	26
3.1.3. <i>Загальна характеристика психофізіологічної основи вищих психічних функцій. Сигнальні системи ЦНС</i>	29
3.2. Окремі психічні процеси психічної діяльності (вищі психічні функції)	33
3.2.1. <i>Відчуття</i> (Г. Я. Пилягіна)	33
3.2.2. <i>Сприйняття</i> (Г. Я. Пилягіна)	37
3.2.3. <i>Увага</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	40
3.2.4. <i>Мислення</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	43
3.2.5. <i>Уявлення і уява</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	48
3.2.6. <i>Мова та мовлення</i> (Г. Я. Пилягіна)	50
3.2.7. <i>Пам'ять</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	55
3.2.8. <i>Емоції та почуття</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	60
3.2.9. <i>Психомоторна активність</i> (Г. Я. Пилягіна)	68
3.2.10. <i>Воля та вольова діяльність</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова, Г. Я. Пилягіна) ..	74
3.2.11. <i>Інтелект</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова, Г. Я. Пилягіна)	79
3.2.12. <i>Свідомість та самосвідомість</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	83
4. Нейропсихологія (Г. Я. Пилягіна)	90
4.1. Історія розвитку та сучасна нейропсихологія	90
4.2. Понятійний апарат нейропсихології	95
4.3. Методи дослідження та діагностики порушень вищих психічних функцій у нейропсихології	98
5. Психологія особистості	106
5.1. Особистість. Структура, розвиток та здібності особистості. Я-концепція. Гармонійні і дисгармонійні особистості (К. В. Аймедов, Ю. О. Асеева)	106
5.2. Темперамент і характер (К. В. Аймедов, Ю. О. Асеева)	116
5.3. Механізми психологічного захисту особистості (Г. Я. Пилягіна, С. А. Чумак) ...	124

6. Психологія поведінки та соціальної активності	133
6.1. Поведінка: її чинники, елементи та наукові напрямки її вивчення (Г. Я. Пилягіна)	133
6.2. Особистісна та соціальна активність і соціальна діяльність (Г. Я. Пилягіна) ..	137
6.3. Поведінка в міжособистісних взаєминах (К. В. Аймедов, Ю. О. Асеева)	140
6.4. Долаюча поведінка (Г. Я. Пилягіна)	147
7. Вікова психологія	153
7.1. Загальні положення про вікову психологію (Г. Я. Пилягіна)	153
7.2. Загальна характеристика психічного розвитку і формування людини (О. П. Венгер)	155
7.3. Психологія окремих вікових періодів (О. П. Венгер)	162
7.3.1. Психологія дитинства і дорослішання	162
7.3.2. Психологія старіння	168
8. Методи дослідження в медичній психології	172
8.1. Загальні підходи у проведенні досліджень у медичній психології (Г. Я. Пилягіна)	172
8.2. Окремі методи дослідження, що застосовуються в медичній психології	176
8.2.1. Психологічна керована бесіда, психологічне, клінічне інтерв'ю (О. П. Венгер)	176
8.2.2. Анамнестичний метод дослідження (В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омелянович) ..	183
8.2.3. Методи експериментально-психологічного дослідження (Н. О. Дзеружинська, О. Г. Сироп'ятов)	188
8.2.4. Методи дослідження психічних процесів та станів (Н. О. Дзеружинська, О. Г. Сироп'ятов)	193
8.2.5. Методи експериментально-психологічного дослідження особистості, темпераменту і характеру (В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омелянович)	202
9. Види і методи медико-психологічної допомоги	215
9.1. Загальні уявлення про види і методи медико-психологічної допомоги (Г. Я. Пилягіна)	215
9.2. Психологічне консультування (Г. Я. Пилягіна)	217
9.3. Медико-психологічна корекція (Г. Я. Пилягіна)	221
9.4. Психотерапія. Основні форми, напрями та методи	225
9.4.1. Загальне уявлення про психотерапію. Основні етапи історії її розвитку як науки (Г. Я. Пилягіна, С. А. Чумак)	225
9.4.2. Основні фактори дії психотерапії та форми її застосування: індивідуальна, групова та сімейна (Г. Я. Пилягіна, С. А. Чумак)	229
9.4.3. Психодинамічний напрям у психотерапії: класичний психоаналіз З. Фрейда, аналітична психологія К. Г. Юнга (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк)	235
9.4.4. Когнітивно-поведінковий напрям у психотерапії та його провідні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк)	240
9.4.5. Сугестивний напрям у психотерапії та його основні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк, С. А. Чумак)	246

9.4.6. Екзистенціально-гуманістичний напрям у психотерапії та його основні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк, С. А. Чумак).....	253
9.4.7. Напрямок тілесно-орієнтованої психотерапії (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк).....	264
9.4.8. Напрямок арт-терапії та його основні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк).....	268

8. Методи дослідження в медичній психології

Медична психологія спрямована не тільки на вивчення особливостей психічної діяльності індивіда, але й наперед — на виявлення проблем функціонування ВПФ особистісних порушень, розладів міжособистісної взаємодії та соціальної активності тощо, що дає можливість проводити своєчасну та якісну медико-психологічну корекцію. Рішення цього пулу

завдань медична психологія здійснює за допомогою використання певних прийомів та способів, які виступають як методи психологічного дослідження. Тому знання та розуміння підходів і методів дослідження в медичній психології, якісне діагностування психофізіологічних, психологічних та соціальних порушень є найважливішим розділом цієї науки.

8.1. Загальні підходи у проведенні досліджень у медичній психології

Г. Я. Пулягіна

Методи дослідження в медичній психології базуються як на основних теоретичних принципах, що закладені в основі її предмета як науки, так і конкретних, прикладних завдань, які вона вирішує.

Провідним теоретичним принципом медичної психології щодо вирішення наукових завдань є **етапи психологічного дослідження**:

1. Формулювання наукової проблеми (питання про причини або фактори, що визначають існування або специфіку того чи іншого явища).
2. Висування гіпотези (висловлене дослідником припущення про наявність або відсутність зв'язків і залежностей, що існують між об'єктами дослідження, явищами, які фіксує науковець; це

ймовірна можлива відповідь на питання, сформульовані у науковій проблемі).

3. Перевірка гіпотези на емпіричному матеріалі.
4. Інтерпретація результатів перевірки.

Але в прикладному сенсі — в діагностичній роботі з конкретним пацієнтом — ця етапність має певні особливості:

1. Формулювання діагностичного завдання.
2. Виявлення причин або факторів, що вплинули на виникнення психологічних проблем чи порушень.
3. Формулювання попереднього діагностичного висновку (як еквівалент етапу висування гіпотези (можлива відповідь на

питання, сформульоване у проблемі).

4. Перевірка попереднього діагностичного висновку за допомогою спостереження чи психодіагностичного дослідження.
5. Інтерпретація отриманих результатів спостереження чи психодіагностичного дослідження з формулюванням остаточного діагностичного висновку (в даний період роботи з пацієнтом).
6. Динамічне спостереження з проведенням повторного експериментально-психологічного дослідження у динаміці (при проведенні медико-психологічної корекції медичним психологом чи лікуванні в будь-якій області медицини).

Всі методи вивчення будь-яких особливостей функціонування психічної діяльності людини чи її соціо-психологічної активності, а також виявлення порушень поділяються на основні та допоміжні. Як і всі природничі науки, психологія диспонує двома основними методами одержання психологічних фактів: спостереження (описовий метод) і експеримент (у прикладній медичній психології це – психодіагностичне чи експериментально-психологічне дослідження). Кожний з цих методів має модифікації, які залежать від області їх застосування, завдань, особливостей проведення тощо, але це не змінює їхню сутність. Всі інші методи вивчення та діагностування в медичній психології є допоміжними.

Метод спостереження – систематичне, цілеспрямоване відстеження проявів психіки людини в пев-

них умовах, вивчення психологічних явищ, діяльності людини без довільного навмисного втручання фахівця в те, що трапляється, або те, що робить індивід. Як при будь-якому описовому методі, у спостереженні фахівцю (дослідникові) відводиться роль спостерігача, який не втручається в спостережуване явище, лише описує його як можна об'єктивніше, професійніше, реєструючи всі ознаки зовнішнього поведіння або проявів внутрішньої психологічної структури людини, за якою ведеться спостереження. Завданням спостереження може бути вивчення психологічних особливостей або діяльності не тільки окремої особистості, але й цілого колективу.

До різновидів методу спостереження відносяться:

- життєве спостереження (обмежується лише реєстрацією фактів, які відбуваються в певному середовищі чи стосуються життя людини, і має випадковий, неорганізований характер);
- наукове спостереження (яке є спеціально організованим, з постановкою чіткої мети і планування задля фіксації фактів, явищ та інтерпретації отриманих результатів – пояснення психологічної природи цих явищ);
- включене чи невключене спостереження (що залежить від активної участі чи неучасті дослідника в спостереженні, вивченні явищ, які він досліджує);
- короткочасне (зріз) або лонгitudне спостереження (тривале, іноді багаторічне спостере-

ження за однією і тією ж групою досліджуваних);

- суцільне (досліджуються всі представники досліджуваної групи) або вибіркоче (одержання інформації про великі групи людей шляхом спостереження лише за окремими їх представниками, тобто якоїсь їхньої частини, яка становить репрезентативну, інакше — представницьку вибірку загальної групи).

При життєвому або невключеному спостереженні об'єкт спостереження може навіть не знати, що за ним спостерігають. Незважаючи на невтручання дослідника, метою такого спостереження (гіпотезою) є очікування фіксації явищ, котрі його цікавлять, з можливістю їх описати та інтерпретувати отримані дані.

Самоспостереження (інтроспекція) — ще один з різновидів спостереження, суб'єктивний метод, спрямований на вивчення людиною власних психічних процесів у формі словесного звіту про те, що вона бачить, чує, переживає тощо. Подібний звіт фіксується так само, як і всяке зовнішнє об'єктивне вираження психічних станів людини.

Але з інтроспективним спостереженням не слід змішувати так звану психологічну саморефлексію — міркування, переживання людини з приводу власних психічних якостей, станів або діяльності), що є мисленневою переробкою даних самоспостереження, внутрішньоособистісним аналізом власних учинків або умовиводів.

Клініко-психологічне спостереження також є різновидом цього методу, до якого належить спосте-

реження за станом, поведінкою, висловлюваннями пацієнта впродовж професійної психологічної бесіди (переважно) і протягом певного періоду його перебування в лікарняному закладі.

Експериментальний метод (психологічний експеримент) — метод медичної психології, що припускає активне, спеціально підготовлене втручання дослідника в діяльність людини, яка проходить випробування, з метою поглибленого вивчення конкретних психологічних явищ.

Експеримент вважається найефективнішим способом виявлення причинно-наслідкових зв'язків між об'єктами, що досліджуються, — змінними (будь-який параметр, що може змінюватися в експериментальній ситуації). Він відрізняється від спостереження чітким плануванням та активною позицією дослідника у планомірному маніпулюванні однією зі змінних (незалежна змінна, яку змінює дослідник) і з наступною реєстрацією змін у досліджуваному явищі (залежна змінна).

Основні різновиди психологічного експерименту: природний і лабораторний.

При здійсненні природного експерименту обстежуваний може навіть не уявляти, що він піддається психологічному дослідженню. Так проводять обстеження поведінки дітей або діяльності у трудовому колективі. Природність умов із введенням в них експериментальних змінних дозволяє дослідникові простежити їх вплив на залежні змінні, тим самим вивчаючи певні параметри досліджуваних явищ.

Лабораторний експеримент проводять у спеціально підготовлених умовах, із застосуванням необхідної апаратури і за визначеним планом його проведення. Людина, яка до нього долучається, до дослідження знає, що над нею експериментують.

Крім основних методів дослідження, у медичній психології застосовуються **додаткові методи дослідження**:

- ⊕ **Опитування**: метод, що складається з послідовних та пов'язаних із завданням відповідей людини (пацієнта) на конкретні питання дослідника. Опитування може бути письмовим (анкетування), усним (бесіда) та у формі інтерв'ю, яке припускає встановлення особистого контакту з тим, хто залучений до дослідження, має свої принципи, етапи і схему проведення.
- ⊕ **Тестування** є розділом психодіагностики. В ході застосування цього методу той, хто залучений до дослідження, виконує певні дії за завданням дослідника. Для тестування розроблено багато методик з обов'язковою процедурою валідації та стандартизації, що призначені для виміру конкретної психічної властивості (якості). Тестування проводиться за допомогою тестів — це набори завдань і питань, що дають можливість оцінити властивості психічної діяльності та будь-які інші психологічні явища. Від інших методів дослідження воно відрізняється тим, що має чітку процедуру збору та обробки

первинних даних та особливі прийоми їхньої інтерпретації.

- ⊕ **Моделювання**: при його застосуванні створюється штучна модель досліджуваного феномена, котра повинна повторювати його основні параметри і передбачувани властивості. Цей метод застосовується в тому випадку, коли дослідження психологічного явища має складнощі при вивченні іншими способами.
 - ⊕ **Метод аналізу продуктів діяльності людини**, метод опосередкованого вивчення психологічних явищ за практичними результатами й предметами діяльності, у яких втілюються творчі здатності людей.
 - ⊕ **Анамнестичний метод**, який дозволяє зібрати відомості про життя людини, причини і перебіг розладу, динаміку лікування тощо.
 - ⊕ **Метод експертних оцінок**, який дозволяє кількісне оцінювання дослідником-експертом вираженості дробових часток елементів поведінки (зрозумілих і однозначних).
- У науково-дослідницькій роботі та в практиці медичної психології область визначення психологічного діагнозу визначена як **психодіагностика** (психологічна діагностика), цілеспрямована на вимір індивідуально-психологічних особливостей особистості, обстеження пацієнта (з можливим використанням усіх методів спостереження чи експерименту), що дає можливість зробити кваліфікований діагностичний висновок. Сучасна психодіагностика широко використову-

ється в охороні здоров'я, профорієнтації, розміщенні кадрів, прогнозуванні соціального поведіння, утворенні,

прогнозуванні психологічних наслідків зміни середовища, судово-психологічній експертизі, психотерапії.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке етапи психологічного дослідження? Які етапи ви знаєте?
2. Що таке метод спостереження? Які різновиди методу спостереження ви знаєте?
3. Що таке експериментальний метод у медичній психології? Які різновиди психологічного експерименту ви знаєте?
4. Що таке психодіагностика?

8.2. Окремі методи дослідження, що застосовуються в медичній психології

В роботі медичного психолога у клінічній практиці в основному найчастіше застосовуються методи спостереження (психологічна керована бесіда, психологічне клінічне інтерв'ю, клі-

нічне спостереження), анамнестичний метод та психодіагностичне дослідження. Саме ці методи детально представлені в даному розділі.

8.2.1. Психологічна керована бесіда, психологічне, клінічне інтерв'ю

О. П. Венгер

Психологічна керована бесіда — це метод отримання інформації у ході медико-психологічного дослідження на основі вербальної (словесної) комунікації між пацієнтом та фахівцем, яке включає в себе запитання — відповіді. Це цілеспрямована розмова з обстежуваним з метою з'ясувати уявлення або розуміння ним явищ природи та суспільства, наукових питань, взаємозалежностей, причин та наслідків, переконань, ідеалів, ідейної спрямованості.

Бесіда може бути діагностичною (виявляти), корекційною (формувати)

Метод бесіди може дати цінні результати за таких умов:

- чітке визначення медичним психологом (дослідником) мети бесіди;
- чітке планування системи запитань, спрямованих на психологічні явища;
- система запитань має відповідати віковим та індивідуальним особливостям обстежуваних.